

6.3

Haridusasutused saavad sillata lõhet kliimateadlikkuse ja -hoidlikkuse vahel

Aet Annist, Piia Post ja Jaanus Terasmaa

PÕHISÕNUMID

- Ehkki kõrgharitud on teistest haridusgruppidest kliimateadlikumad, suunab nende käitumist ja valikuid suurem sissetulek ja sellega seotud sotsiaalsed ootused.
- Eluviisi ja hoiakute vähest kliimahoidlikkust peegeldab, aga ka suunab Eestis valitsev institutsionaalne keskkond. Haridusasutustes, omavalitsustes ja ettevõtetes on kliimamuutusega seotud teadmiste laialdane edasiandmine ja kliimahoidlik käitumine veel algusjärgus.
- Institutsioonid, sealhulgas haridusasutused, saavad luua kogukondi, mis mõistavad kliimaprobleemi tõsidust ja võimendavad kliimahoidlikku käitumist.

SISSEJUHATUS

Ehkki üle maailma on ohud inimestele ja -varale kliimamuutuste tõttu suurenenud ning see on teinud inimesi üha kliimateadlikumaks, ei ole inimkond kliimaprobleeme kontrolli alla saanud. Kasvuhoonegaaside heide ja energiatarbimine kasvavad jätkuvalt. Võimalike põhjuste hulgast võiks esile tõsta vastuolu teadlikkuse ja käitumise vahel, takistused, mis ei lase teadlikel üksikisikutel muutuste elluviijateks saada, ning institutsionaalsete keskkondade inertsus.

Kliimahoidlikkust on nende protsesside mõistmiseks mõtet eristada loodushoidlikkusest, kui-

võrd lisaks individuaalsetele eelistustele, looduse-armastusele või kokkuhoidlikule käitumisele tuleb siin arvestada teadmiste kujunemise keskkonda, laiemat konteksti, sealhulgas meediaruumi, millesse need teemad paigutuvad, ja vastuolusid, mida need aktiveerivad. Nii on loodushoidlikkusel Eestis suurel määral positiivne maine, kus segunevad uhkus Eesti „puhta looduse“ üle, keskkonnaaktivismi roll 1980ndate lõpu vabadusvõitluses ning looduskeskkond kui suhteliselt vähe vastuoluline nähtus. Looduskeskkonna häving või degradeerumine on mingi piirini ka tunnetuslikult hõlpsasti tajutav.

Kliimateema kohta sama öelda ei saa. Suhteliselt hiljuti ja justkui „väljast“ saanud probleem on kehvasti hoomatav Eesti geograafilise asukoha tõttu. Kliimamuutus pole meil veel piisavalt tajutav. Probleemina on see küll teoreetiliselt ilmne teadusandmetest, ent puudutab praktikas mitmeid valukohti Eesti ühiskonnas, vaidlustades tänase, suhteliselt hiljuti kätte võidetud heaolu- ja tarbimisühiskonna alustalasid. Nii ongi Eesti Euroopa Investeeringispanga andmetel¹ võrreldes teiste Euroopa riikidega üks kõige kliimaskeptilisemaid ühiskondi. Kliimamuutusest on kujunenud vaidluste ja vandenõuteooriate areen ning paljude jaoks pseudoteema, mis on kohati lausa vastuolus keskkonahoidlikkuse eesmärkidega. Rohepööre ehk kliimamuutuste ennetamise ja leevendamise riiklik poliitika, mis puudutab konkreetseid eluvaldkondi, institutsioone ja piirkondi, on muutunud kahtluste ja usaldamatuse allikaks ning selle ülalt-alla-olemus mõjub survestavalt.²

Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuringus (EKTU 2024)³ väljajoonistuvate loodus- ja kliimahoidlikkusega seotud faktorite detailsem analüüs⁴ osutab, et erinevatest sotsiaalmajanduslikest näitajatest on loodushoidlikkusega^a tugev seos vaid haridusel. Kliimahoidlikkusega^b on tugev seos aga nii haridusel, sotsiaalsel staatusel kui ka sissetulekul. Andmed osutavad ka, et kliimahoidlikkus paikneb erinevate arusaamade ja hoiakutega ühiskonnagruppide maastikul ebaühtlasemalt kui loodushoidlikkus.

Kliimahoidlikkuse üheks komponendiks võiks pidada teaduslike teadmiste väärtustamist – kui teaduse usaldusvärsus on inimese jaoks olematu või vähenenud, on tõenäolisem, et kliimamuutust nähakse usuküsimusena, mitte faktina. Suhtumine teadusesse seostub haridusega. Alljärgnevas vaatleme, kas kõrgema haridusega inimestel, kellel on teadmised ja

Eesti on võrreldes teiste Euroopa riikidega üks kõige kliimaskeptilisemaid ühiskondi.

usaldus kliimateaduse vastu ning kes ise ütlevad, et käituvad kliimat säästvalt, väljendub see ka nende tarbimiskäitumises – näiteks energia-säästus, autokasutuse vähenemises, ostude piiramises ja kliimasäästlikumas toitumises. Niisiis vaatleme järgnevalt individuaalse haridustaseme mõju kliimateadlikkusele ja -hoidlikkusele, aga ka haridust kui institutsionaalset^c keskkonda, selle kliimajalajälge ja -hoidlikkust, samuti selle suutlikkust toetada inimesi teadmiste kohaselt käituma.

KÕRGHARITUTE KLIIMATEADLIKKUS EI KÄI KÄSIKÄES KLIIMAHOIDLIKKUSEGA

Viimaste aastakümnete ja eri ühiskondade lõikes osutavad andmed, et kõrgem haridustase tähendab suuremat kliimateadlikkust. Näiteks andsid Euroopa Investeeringispanga uuringus⁵ kõrgharidusega vastajad enim õigeid vastuseid kliimamuutuste olemuse ja põhjuste kohta. EKTU 2024⁶ järgi on teadlikkus ja haridus tugevas seoses ka eneseraporteeritud hinnanguga oma käitumisele, mis peegeldab nii hoiakuid kui ka konteksti, milles oma käitumist hinnatakse. Samas puudub aga haridusel seos ressursisäästlikkuse valmidusega⁷ – ehkki kõrgharitud raporteerivad, et nende käitumine on loodus- ja kliimahoidlik, ei peegeldu see nende suuremas valmisolekus säästlikumaks tarbimiseks^d. Keskkonnateemaga mitteseotud muud uuringud osutavad samuti, et kõrgharitudel on kalduvus rohkem tarbida. 2020. aastal kulutasid kõrgei-

^a EKTU 2024 (lk 10) loodushoidlikkuse faktor sisaldab järgmist: keskkonnahoiuga seotud ühistegevustes osalemine, keskkonnaorganisatsioonide annetamine, keskkonnahoiust lähtuvad poliitilised valikud, keskkonnahoiu vajalikkuse üle teistega arutamine ning sellele tähelepanu juhtimine, ökomärgisega toodete ja vähendatud pakendiga kaupade eelistamine ning keskkonda liigselt kahjustavate ettevõtete toodete-teenuste vältimine.

^b EKTU 2024s (lk 11) sisaldab see faktor reisimise, autosõidu ja lihasöömise ning ühekorraplasti tarbimise vähendamist.

^c Institutsiooni all peame siinkohal silmas üldisemalt organisatsioone, asutusi ja nende asjakorraldust.

^d Siia kuulusid elektri ja kütte säästlik tarbimine, kasutatud riide ja tarbeesemete ning võimalikult pika kasutuseaga toodete ostmine, asjade parandamine, teadlik tarbimise vähendamine ning ohtlike jäätmete vastavasse kogumiskohta viimine.

ma haridusega perepeade pered rõivastele ja jalanõudele 1,5 korda enam kui madala haridusega perepeade pered, transpordile veidi üle 2 korra enam, vabale ajale veidi alla 2 korra enam ja reispakettidele üle 2,5 korra enam.⁸ Andmed ei peegelda paraku ostetu tootmisega tekkinud jalajälge ega seda, kas asju on kokkuvõttes vähem, ent need on kallimad.

Energiavajadust erineva haridustasemega elanike kasutada oleva köetava pinna põhjal hinnates selgub, et üle 60 m² on sellist pinda 65% kõrgharitud vastajatel, 54% keskeri- või kutseharitutel ja 41% kesk- ja madalama haridusega vastajatel.⁹ Selgemad erinevused on siin seotud just hariduse, mitte sissetulekuga. Sama uurimus osutab ka, et väga palju või palju suudaks oma energiatarbimist vähendada 12% kõige madalama haridusega tarbijatest ja 7% kõrgharitustest. Üldse mitte või vähe suudaks kokku hoida 42% madalamalt haritud ja 48% kõrgharitud.¹⁰ Need arvud osutavad, et kõrgharitude seas on mõnevõrra enam neid, kes peavad end juba piisavalt säästlikuks või ei arva, et nad saaks sotsiaalsete ja/või tehniliste ootuste tõttu oma eluolule rohkem kärpeid teha. Energia säästmise nimel tegutsemine avaldub ka elukoha soojustamises. Niitav¹¹ osutab Eurobaromeetri andmetele tuginedes, et põhiharidusega elanikud soojustavad oma kodu energiakulu vähendamiseks pisut rohkem kui kõrgemalt haritud (40%, teistel haridusgruppidel 34–37%) ning paigaldavad oluliselt rohkem päikesepaneele (16%, teistel 3–4%). Nagu Niitav¹² märgib, võivad need valikud olla seotud elukohaga väljaspool suuremaid linnu.

Transpordiameti liikuvusuuring¹³ osutab, et kõrgharitutel on suurema tõenäosusega auto kui ülejäänud haridusgruppide esindajatel. 52% neist liigub autoga neljal või enamal päeval nädalast. Vaid 15% ei liigu üldse autoga. Põhiharidusega liiklejate vastavad näitajad on 46% ja 20%. Kõrgharitustest on sõitu alustades üksi autos 54%, keskharidusega vastajatest 43%. Ühistranspordiga sõidab neli ja enam korda nädalas 13% kõrgharitustest ja 21% põhiharidusega vastajatest. Teisisõnu võivad kõrgharitud küll tunnetada ja

raporteerida, et nad eelistavad autosõidule säästlikumaid liikumisviise, tegelik pilt osutab siiski, et see demograafiline grupp istub autos enam ja sagedamini üksinda kui teised haridusgrupid ning kasutab kliimahoidlikke liikumisviise vähem.

Keskkonnateadlike valikute testiks on ka liharootude tarbimine. Siingi on haritumad pered pisut suuremad tarbijad ja nende seas on liha tarbimine aastatel 2010–2020 kasvanud kiiremini kui põhiharidusega vastajatel.¹⁴ Lihasöömise kohta leiab täiendust Tervise Arengu Instituudi positiivsete muutuste mõõtmisest.¹⁵ Need andmed osutavad, et kõrgharitud olid viimase 12 kuu jooksul vähendanud loomsete rasvade osakaalu kõige vähem (22% kõrg-, 25% põhi- ja 28% keskharitustest). Lisaks eelnevale näitab EKTU¹⁶, et kõrgharitud erinevad teistest haridusgruppidest vähesema valmiduse poolest tarbida taaskasutatut ja vähendada reisimist. Mõlemad komponendid osutavad ilmselt elustiilile, millest loobumine kõrgharitude jaoks võimalik või oluline ei tundu.

Kõrgema hariduse, kliimateadlikkuse ja -murega elanikkonna tegelik tarbimiskäitumine ei kinnita niisiis eneseraporteeritud käitumist. Põhjuste selgitamisel alustame asjaolust, et haridustasemel on sotsiaalmajanduslikud põhjused ja tagajärjed. Eestis on haridustase selgelt seotud sissetulekuga: kõrgharitud kuuluvad tõenäolisemalt kõrgematesse tuludetsiilidesse. Tegelik tarbimine ning taaskasutuse ja reismisega seotud eelistused osutavad, et suurem sissetulek pigem suurendab tõenäosust tarbida. Kõige kliimasõbralikum valik – mitte tarbida – tekib pigem siis, kui selleks puudub sissetulek. Kõrgharitude tegelikku tarbimiskäitumist mõjutab lisaks sissetulekule kõrgem ühiskondlik positsioon, mis tekitab inimestes kalduvuse rohkem tarbida – oma ühiskondliku positsiooni näitamiseks, hoidmiseks, kinnitamiseks¹⁷, sellega seotud rollide täitmiseks, aga ka otseselt raha ülejäägi tõttu. Kõrgema haridusega kaasnev suhteliselt suurem sissetulek võimaldab tarbijal valida,¹⁸ sealhulgas tehes sümboolselt rohelisi valikuid (nt joogikõrte vältimine), mis sobitub kaasaegse haritud ja teadliku sotsiaalse grupi eelistus-

tega. Samas lennureiside vältimine või taaskasutatatu tarbimine, kodus kütte mahakeeramine ja tegelik igapäevane ühistranspordi kasutus võivad pelutada kas riski tõttu teenida „oluliste teiste“ silmis ära äärmuslase silt, põlastus või kahtlus, või tunduda tööalaselt keeruline või võimatu.

Kuni suurem sissetulek viib materiaalsele eneseväljendusele ja kõrgematesse sissetulekugruppidesse kuulumine tähendab lisaks võimalusele ka soovi ja sotsiaalselt juhitud vajadust rohkem tarbida, ei piisa paljudele suuremast teadlikkusest, et enda tarbimismõju vähendada. Kõrgema haridusega omandatav suurem kliimateadlikkus ei kaitse paljusid kõrgharitud kliimakahjulike tarbimisvalikutest eest.

Samas osutab EKTU¹⁹, et kõrgharitud on teistest enam valmis arutama keskkonnateemadel perega ning on juhtinud teiste tähelepanu keskkonnanahoiu olulisusele. See osutab potentsiaalile, mis kõrgharitud elanikkonnal võiks olla muutuste juhtijana. Ent sõnadelt tegudele jõudmine võib olla eriti keeruline keskkonnas, kus kliimateadlik käitumine võib mõjutada inimese prestiiži ja sotsiaalset staatust. Kuni sotsiaalne keskkond ei toeta üksikisikut kliimahoidlikes valikutes, kogetakse elustiili materiaalse poole otsustavat muutmist järsu mugavustsoonist väljumise ja ohuna enda sotsiaalsele positsioonile keskkonnas, kus teised selliseid valikuid ei tee.

KÕRGHARITUTE KLIIMAHOIDLIKKUST PEEGELDAB JA SUUNAB INSTITUTSIOONIDES VALITSEV KESKKOND

Sotsiaalsete ootuste üks suunaja ja raamistaja on ka institutsionaalne keskkond (töökohad, koolid ning muud asutused ja organisatsioonid), mis võib toetada inimesi väärtuste ja käitumise muutja rolli võtmisel. Ka kolmel-neljal aastal kõrgkoolis on formatiivne roll teadusliku maailmapildi ning sellega koos kliimateadlikkuse kujundajana. Nagu teadlikkust käsitlevad uuringud osutavad, on ses osas olukord suhteliselt hea. Institutsionaalsed keskkonnad võivad olla samas ka omamoodi

Sõnadelt tegudele jõudmine võib olla eriti keeruline keskkonnas, kus kliimateadlik käitumine võib mõjutada inimese prestiiži ja sotsiaalset staatust.

tuleviku praktikabaasid, ettelooavad harjutuskeskkonnad: nendes loodud tingimused kliimateadlikkuse igapäevaeluks ja -tegevuseks võiks täiendada kliimateadlikkust vastava eluviisi praktiseerimisega ja kliimateadliku käitumise muutmiseks igapäevaseks normaalsuseks.

Kõrgharidusinstituutide kliimahoidlikkust ja suutlikkust ühiskondlike eeskujudena peegeldab osalt asutuste kliimajalajalg. 2024. aasta lõpuks olid oma kasvuhoonegaaside heite hindamise teinud ära Tartu Ülikool (TÜ), Tallinna Tehnikaülikool (TTÜ), Tallinna Ülikool (TLÜ), Eesti Maaülikool (EMÜ) ja Eesti Kunstiakadeemia (EKA).²⁰ Kõige suurema osakaalu heitest moodustab ülikoolide teadus- ja õppetaristu elektri- ja kütteenergia, transport (liikmeskonna liikuvus, lähetused, teenuste ja kaupadega seotud vedu) ning teenuste-kaupade tarbimine. Kui võrrelda ülikooli omavahel, selgub, et mida vähem on ülikooli hoonetes eksperimentaalset teadust ja õppetööd, seda väiksemad on heitmed: 2022. aastal oli kasvuhoonegaaside heide ühe ülikooli liikme kohta suurim TTÜ-l (2,6 t CO₂ ekv), järgnesid TÜ ja EMÜ, EKA ja TLÜ (0,8 t CO₂ ekv). Viimases on palju üliõpilasi ühe töötaja kohta ning eksperimentaalse teaduse ja õppe osakaal kõige väiksem.²¹

TÜ liikuvusuuring²² kirjeldab töökohale liikumise kliimahoidlikkust ja osutab, et 67% küsitlusele vastanud tudengitest ja 52% töötajatest kasutab elukoha ja õppehoonete vaheliseks liikumiseks valdavalt kestlikke liikumisviise (kõnnib jalgsi, sõidab ratta või ühistranspordiga). 14% tudengitest ja 31% töötajatest on sagedased autokasutajad. Ülikoolihoonete asukoht, liikumistaristu ja kohalejõudmiseks leiduvad võimalused mõjutavad liikumisviisi valikut, näiteks on eriti palju autokasutajaid TÜ Maarjamõisa õppehoonete

• Ehkki haridusgrupid on selles uurimuses teisiti jaotunud, on info kõrgharitude võrdlusest teiste gruppidega siiski sisukas.

• Ülikooli liikmed on töötajad ja üliõpilased kokku.

töötajate hulgas. Kestliku liikuvuse suunas on veel pikk tee, sest ülikooli kasutatavatel kin- nistutel oli 2023. aasta seisuga parkimiskohti autodele ligi 1,5 korda enam kui jalgratastele. Autode parkimiskohtade vähendamine ülikooli- hoonete juures on aga väga ebapopulaarne meede: seda toetab töötajate hulgast 51% ratturitest, ligi 30% jalakäijatest ja ühistranspordi kasutajatest ning 11% autokasutajatest. Torkab ka silma, et parkimise mugavus vähendab töötajate ja ka osade üliõpilaste hulgas motivatsiooni autota tööle liikuda.

Kõrgkoolide roll peaks olema ette valmistada süsteemsete muutuste ja ühiskonna parandamiseks vajalike ümberkujundustega toime tulevaid spetsialiste ja juhte, kes mõistaks oma käitumise mõju ja vastutust,²³ ent kliimateadlikum kõrgharidusmaastik on ka õppetöö mõttes alles üsna varases staadiumis. Õppekavadesse jõudsid roheoskused alles 2023. aastal Haridus- ja Teadusministeeriumi algatatud programmiga „Roheoskused ettevõtete rohepöörde toetamiseks“, mis toetab Euroopa roheline kokkuleppe elluviimist. Selles on defineeritud nii vald- kondlikud kui ka üldoskused, ent loodud konsort- siumid/valdkonnad ei kata märkimisväärselt osa ülikoolides ja rakenduskõrgkoolides õpetatavaid erialasid. Näiteks puuduvad väga suurte õppijate arvuga valdkonnad, nagu tervis ja heaolu, IKT, teenindus, aga ka haridus – nende erialade lõpetajate teadmised jäävad vaid üldiste rohe- oskuste tasemele. Eriti hariduse valdkonnas on see kahetsusväärne, arvestades koolihariduse suurt mõju inimeste tuleviku käitumisele; probleem on ka erakordselt suure mõjuga IKT-valdkonna vähene teadlikkus.

Niisiis ei täida kõrgharidus veel rolli, mis sel võiks olla teadmiste levitamisel. Veel olulisem on aga, et kõrgharidusinstituutidest ei ole kujunenud keskkonnad,²⁴ mis igapäevastes valikutes seaks olulisele kohale keskkonna ja kliimaga seotut või muudaks enesestmõistetavaks sellised kliimahoidlikud valikud nagu roheline transpordi kasutamine töö- l käies või tööreisidel. Teisisõnu muutuvad rohepingutused tõsiseltvõetavaks, kui need jõuavad sõnadest igapäevategevusse. Kõrgkoolidel on võtmetähtsus praktikabaasina, kus harjutada igapäevast kliimahoidlikku käitumist ning kujundada piisavusepõhiseid hoiakuid ehk

tarbimist loodusega kooskõlalistes piirides, samuti oskusi võtta liidriroll, mis tugineks materia- listlike ja hedooniliste asemel eudaimoonilistele, kliimat tähtsustavatele väärtustele.²⁵ Eesti kõrgkoolides sellise õppega esialgu praktiliselt ei tegelda²⁶ või tegeldakse üksikute kursustel või loengutes. Ometi on just kõrghariduses muutuva kliima väljakutsetega kohanemiseks vajalike oskuste, hoiakute ja väärtuste arendamine oluline kogu ühiskonnale.

Nagu inimesed ei toimi ainult teadlike või teotaheliste individidena, vaid on mõjutatud sotsiaalsest keskkonnast,²⁷ paigutuvad haridus- asutusedki laiemasse institutsionaalsesse kon- teksti, mis otsustavad rahastuse üle ja kujundavad suuniseid või suhtumisi. Kui ülikoolide puhul see kontekst nii otseselt silma ei torka, siis koolide puhul võimaldab pilk kohalikele omavalitsustele esile tõsta selle pinnase olulisust. Kõigist õppeasutustest on Rohelise Kooli programmiga liitunud viiendik (neist paljud väiksemad koolid); 80%-l kooli- ja lasteaiahoonetest on kehtiv energiamärgis, pooltel neist C-klassi oma või kõrgem. Eriti madala energiamärgiste hulgaga paistavad silma rakenduskõrgkoolid. Pole valda ega linna, kus kõigil õppehoonetel oleksid energiamärgised. Koolid kui kohalike omavalitsuste hallatavad asutused sõltuvad omavalitsuste kliimaeesmärkidest – vaid üksikutes eesrindlikes valdades on see teema oluline (vt ka lisa, joonis 6.3.1).

Ilmne on seos sissetulekuga: suuremad ja rikkamad omavalitsused tegelevad teemaga palju mitmekesisemalt. Ka siin on erandid: sõltumata valla suurusest on Ida-Viru omavalitsused keskkonnateenuste vallas mahajääjad hoolimata piirkonna tõsistest keskkonnaprobleemidest. Asi pole rahapuuduses, sest kõik maakonna oma- valitsused tulevad enamasti hästi toime, ometi pole kõigis kohalikes omavalitsustes keskkonna- spetsialiste ega pakuta keskkonnateenuseid. Nendesse valdadesse ei ole teema justkui jõudnud

Rohepingutused muutuvad tõsiselt- võetavaks, kui need jõuavad sõnadest igapäevategevusse.

või siis on jõudlus vähene ega suudeta kaadri- puuduses sellise pealtnäha „luksusteamaga“ tegelda.

Üksikisikute tasandil mõjutab teadlikkust hari- dus, mis samas juhib ka suuremat sissetulekut ja selle kaudu suuremat tarbimist ehk vähem kliimahoidlikku käitumist. Seto- ja Võrumaa (vt inspireeriv näide) aga osutavad, et institutsioo- nide tasandil pole sissetulekul tingimata kliima- ja loodushoidlikumaid praktikaid pärssivat mõju. Samas võib institutsionaalsel teadlikkusel olla olulisem roll kui üksikisikute puhul kliimahoidlike praktikateni jõudmises. Erinevalt üksikisikuist ei suuna institutsioone sotsiaalne surve, vaid pigem laiem struktuurne kontekst, mille kehtes- tab kliimateemasid teadvustav riik ja poliitiline keskkond.²⁸

INSTITUTSIOONIDEL ON VASTASTIKUNE MÕJU KLIIMAHOIDLIKE TÕLGENDUS- JA VÕIMENDUSKOGUKONDADEGA

Et haridusasutused saaksid toimida käitumist muutval viisil, peaks kliimamuutusealast teaduslikku teadmist mõistvatest inimestest kujunema mõistmiskogukonnad, mis jagavad teadmist kliimamuutusest ja sellest tulenevate isiklike ja ühiskondlike muutuste vajadusest. Siinkohal soovime rõhutada kliimateema

Inspireeriv näide. Setomaa vald on sissetuleku poolest valdade edetabeli alumises otsas.²⁹ Hoolimata tillukesest tulubaasist on Setomaa vallas aga olemas keskkonnaspetsialist, kesk- konnateemaga tegelevad koolid, koolides on mahetoiduprojektid. Kohalik keskkonnateadlik kogukond on mõjutanud asutusi järgima tead- likumaid käitumisviise.

Siin on silmas peetud gruppe, kes mingeid mõistmiskogukonna sõnumeid oma tegevuse või suhtluse kaudu võimendavad ja levitavad.

teadusliku mõistmise ümber kujunevat kogukonda. Sellel pinnal võiksid areneda ka n-ö võimenduskogukonnad³⁰, mille liikmed suudavad piisavusel põhinevat eluviisi eeskuju kaudu levitada ning selle põhjendatuse üle ühiskonnas laiemalt arutleda.

Ühe huviväärse näitena sellisest potentsiaalsest kogukonnast vaatleme siinkohal kahe ülikooli koostöös kliimateadlikkuse praktikasse rakendamisega tegelevat mikroraadiprogrammi, mille on aastatel 2023–2025 läbinud 94 inimest. Programmi sihtgrupiks on Eesti eri sektorite organisatsioonide tipp- ja keskastme juhid, aga ka teised huvilised. Programmis on osalejaid väikefirmade omanikest riigi- ja omavalit- suse esindajateni, finantssektorist tööstus- ettevõteten. Hinnang enese keskkonnahoidlike tegevustele sarnaneb üldjoontes EKTU uuringu kõrgharitud vastajate tulemustele, ent kõikide osalejate hinnang (n = 94) osutab veidi suuremale eneseraporteeritud keskkonnahoidlikule käitu- misele (vt ka lisa, tabel 6.3.1). Kõige sagedamini mainitud kliimahoidlike tegevuste eesotsas on muu hulgas pika kasutuseaga toodete eelistamine ning elektri ja kütte säästmine. Reisimise vähendamiseni ei ole jõutud, mis peegeldab küllap sissetulekut ja võimalusi, ent ka eelkäsitatud lähtumist pigem sotsiaalse positsiooniga kaasnevatest ootustest elustiilile kui kliimateadlikkusest või soovist olla teistele eeskujuks. Samas on programmi läbinute valmisolek juhtida teiste tähelepanu keskkonnahoiu vajadusele silmatorkavalt suurem, 65%. Võrdluseks: EKTUs uuritud kõrgharitustest teevad seda vaid 39%. See osutab programmi läbinute potentsiaalile võimenduskogukonnana, isegi kui nad mõistmiskogukonnana osade käitumisviide rakendamiseni tingimata ei jõua.

Osalejatega kursuse käigus toimunud valgustavad ühe hiljutise kohordi (n = 31) kohta kogutud andmed. Selgus, et mitme kliimahoidliku tegevuse puhul oli tulemus enne ja pärast kraadiõppe läbimist liikunud negatiivses suunas. Ühisel arutelul koolitusel osalejatega tõdeti, et programmi läbimine oli muutnud osalejad enda käitumise suhtes kriitilisemaks, näiteks hinnati

realistlikumalt reisimise vähendamist – langus 19%-lt 14%-le; end asju parandava tarbijana nägijate osakaal vähenes 65%-lt 50%-le ja enese pidamine lihasöömist vähendanuks langes 23%-lt 18%-le. Samas oli ka muutusi positiivses suunas: näiteks oli kursuse läbinute hulgas rohkem neid, kes arvasid, et loobuvad sageli autost muude transpordiviiside kasuks (39%-lt 46%-le) või juhivad teiste tähelepanu keskkonnanahoiu vajalikkusele (55%-lt 68%-le). Nende osakaal, kes hindasid, et valijatena lähtuvad nad poliitikute väljendatud keskkonnanäesmärkidest, peaaegu kahekordistus ja saavutas 29%.

Mikroraadiprogrammi kogemused näitavad ka, mida peaks tegema mõju suurendamiseks ja selleks, et kliimahoidlik käitumine muutuks üldpädevuseks. Kliimahoidlikkust ei saa institutsioonides teostada tavapärase ülalt-alla-mudeliga, kus luuakse ametikoht jätkusuutlikkuse eest vastutavale isikule või üksusele. Muutused ei pruugi jõuda institutsioonides tegutsevate inimesteni, kui otsused tehakse töötajaskonda või liikmeid kaasamata. Muutunud käitumismallid ja kliimateadlikud töökeskkonnad kujunevad tõhusamalt, kui kaasa haaratakse võimalikult palju töötajaid, mitte ei saadeta „teadlikkuseõppustele“ üksikisikuid, kes jäävad hätta, püüdes institutsiooni üksi muuta. Aruteludes selgus, et isegi kui ettevõtte on eraldi keskkonna- või kestlikkusjuht, võib ta näha oma teema tutvustamisega suurt vaeva, ent kasutegur jääb väikeseks. Keskkonna- või kliimateadlikkuse paranemine peab olema horisontaalne, läbima kõiki osakondi ning ka erinevaid juhtimistasandeid. Kaks programmis osalenud rahvusvahelist ettevõtet on edu kogenud just eri juhtimistasandite kaasamisega. Oluline on ka juhi eeskuju, mõtteviis ja eestvedamine. Young jt³⁰ tõdevad, et käitumise muutus tekib siis, kui töötajad mõistavad, miks mingi tegevus on loodus- (või kliima)sõbralik, ning järgivad sellist käitumismustrit töö korralduse, süsteemi, kultuuri ja sellisele käitumisele osaks saava tunnustuse tõttu. Institutsionaalse keskkonna toetuseta tulevad muutused raskemalt, kui nad üldse tulevad. Sarnaste teadmistega inimesed loovad aga toetava mõistmiskogukonna, millel on suutlikkust nii kliimateadlikkust ja -hoidlikkust kui ka vajalikku muutust võimendada.

KOKKUVÕTE

Tõdemus, et haridus on seotud kliimateadlikkusega, ei ole piisav, et mõista, miks üldjoontes haritud ühiskonnad ei ole hakanud kliimateadlikumalt käituma. Ehkki pole kahtlust, et kõrgem haridus viib suurema kliimateadlikkuseni, on oluline mõista, kas teadlikkus viib ka kliimahoidlikuma käitumiseni ning mis võiks olla takistused, et ka teadaolevalt kliimateadlikumat elanikkonda ei suuna need teadmised tingimata kliimahoidlikuma käitumiseni.

Andmed osutavad, et ehkki eneseraporteeritud käitumises on kõrgharidusega vastajad kliimahoidlikumad, tarbib see grupp rohkem tooteid ning suuremates eluruumides elades tarbib ka rohkem energiat, mõnevõrra rohkem lihatooteid ning sõidab sagedamini autoga, sealhulgas üksinda. Reisimises ja toodete taaskasutuses on kõrgharitudel ka eneseraporteeritud käitumine vähem kliimahoidlik kui teistel haridusgruppidel. Teadlikkus ei vii niisiis tegeliku elustiili, harjumuste ja tarbimisotsuste mõjusa muutumiseni. Teadmiste ja käitumise vahel haigutab lõhe, sest kliimateadmised on vastamisi paremast sisetulekust, võimalustest ja materiaalsele väärtustele rajatud sotsiaalsetest ootustest lähtuvate valikutega, mis suurendab kõrgharitud elanikkonna kliimajalajälge. Kliimamuutuse pidurdamise ja leevendamise mõttes on aga käitumine olulisem kui teadlikkus.

Ilmselt tuleb siinkohal vaadata kõrgkoolide poole, et selgust saada, kas need saaksid seda lõhet kuidagi ületada. Institutsionaalne keskkond on ühelt poolt küll ühiskondlike normide kinnistaja, ent muutuste keskel võib see võtta muutuste kiirendi, praktikabaasi ja eeskuju rolli. Sellise keskkonna potentsiaal inimeste käitumist raamistada ja suunata on praegu veel vähe käsitletud ning kõrgkoolides vähe teadvustatud. Andmed osutavad, et kõrgkoolide igapäevaelu praktilisi valikuid (transport, töökorraldus) ei juhi veel kliimahoidlikkuse põhimõtted. Ühtlasi ei käsitleta kliimamuutuste teemat enamasti terviklikult, st ei käsitleta kliimateadust ja sellega seotud sotsiaalseid tegureid koos. Kliimateema ei läbi ka õppekavasid, vaid esineb ainult osades valdkondades üksikute kursuste või loengutena.³¹

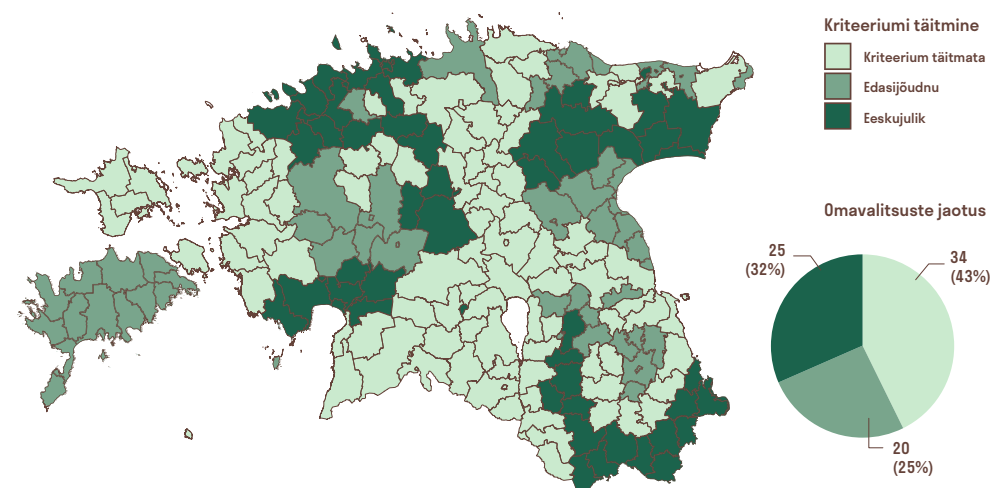
Ometi on kõrgkoolides kliimateadlikkuse ja -hoidlikkuse lõhega otseti tegelemine ning võimalus kliimahoidlikku käitumist praktiseerida väga oluline. Just nii saab teaduslikku maailmapilti väärtustavas keskkonnas kujuneda mõistmiskogukond, mis toetab erinevatel juhtimis- ja sekkumistasanditel tegutsema hakkavaid inimesi igapäevases kliimahoidlikkuses, aga ka suutlikkuses kliimahoidlikku mõtteviisi võimendada, s.o teisi inimesi selliseks käitumiseks julgustada nii eeskuju kui ka põhjendustega. Institutsionaalsed keskkonnad saavad luua tingimused, kus teadlikkusel on voli levida ja viia tegelike muutusteni ning kus toetatakse ja praktiseeritakse piisavusele tuginevaid sotsiaalseid eelistusi. Üksikisikutest teadlikele inimestele võivad need jääda igapäevases praktikas kättesaamatuks kas siis seetõttu, et neil puudub piisav kandvus kaaskodanike mõjutamiseks või tunduvad igapäevastes sotsiaalsetes situatsioonides olulisemad

Institutsionaalsed keskkonnad saavad luua tingimused, kus teadlikkusel on voli levida ja viia tegelike muutusteni.

sotsiaalsete suhete muud, materialistlikud ja hedoonilised elemendid. Kliimateadlikumas institutsionaalses keskkonnas saab kujuneda kogukond, kus kliimateadmiste seos laiemas sotsiaalmajandusliku ja poliitilise ühiskonnakorralduse ning võimuhete kontekstiga muutub selgemaks. Sellises keskkonnas põimub vajadus viia kliimateadmised võimalikult paljude kaaskodanikeni arusaamaga, et kliimakahjulikku käitumist ja selle aluseid saab muuta. Just sellises keskkonnas võiks jõuda üldisest teadlikkusest käitumiseni ning üksikutest teadlikest kodanikest ja väikestest kliimahoidlikest gruppidest kogu ühiskonnani.

LISA

Joonis 6.3.1 Omavalitsuste jagunemine kriteeriumi „Kestliku arengu põhimõtted hariduses“ täitmisel 2024. aastal

ALLIKAS: minuomavalitsus.ee

Tabel 6.3.1 Võrdlus kogu EKTU valimi ja EKTU kõrgharitute ning rohepöörde mikrokraadi läbinute vastuste vahel

	EKTU kogu valim (n = 1010)				EKTU kõrgharitud (n = 306)				Mikrokraad (n = 94)			
	Sageli	Harva	Mitte kunagi	Ei oska öelda	Sageli	Harva	Mitte kunagi	Ei oska öelda	Sageli	Harva	Mitte kunagi	Ei oska öelda
Ostab pika kasutuseaga tooteid	78	16	3	4	80	15	2	4	89	10	1	0
Tarbib elektrit ja kütet säästlikult	77	17	4	2	85	10	3	2	77	14	6	3
Väldib ühekordseid nõusid ja joogikõrsi	69	20	9	2	76	16	5	2	93	7	0	0
Eelistab olemasolevate asjade parandamist	51	37	9	3	59	33	5	3	57	38	3	1
Eelistab liikumist jalgsi, jalgratta, ühistranspordiga	50	36	11	3	56	33	10	2	40	57	1	1
On teadlikult vähendanud tarbimist	48	33	14	6	55	30	12	3	60	39	1	0
Väldib ülepakendatud toodete ostmist	45	33	14	8	52	30	11	7	66	28	4	2
On teadlikult vähendanud reisimist	40	27	27	6	32	32	29	6	18	49	30	3
Ostab kasutatud riideid ja tarbeesemeid	40	39	20	1	42	34	24	0	35	50	15	0
Juhib teiste tähelepanu keskkonnahoiu vajalikkusele	33	43	20	4	39	40	19	3	65	32	3	0
Lähtus valimistel keskkonnanägemistest	17	33	37	12	21	35	34	10	24	50	18	7
On vähendanud lihasöömist	16	40	41	3	20	43	35	1	21	46	30	3
Osaleb keskkonnahoiu seotud ühistevõrgust	5	42	50	3	6	43	49	2	13	68	19	0
Annetab raha keskkonnakaitse organisatsioonidele	2	24	70	4	2	27	68	2	5	40	48	6

ALLIKAS: autorite tabel EKTU 2024³² ja mikrokraadi läbinute andmete põhjal

PEEGELDUS

Elina Malleus-Kotšegarov ja Kadri Kalle

Lõhe kliimateadlikkuse ja -hoidlikkuse vahel ise-loomustab just kõrgharitud – omades paremaid teadmisi, kuid samal ajal ka rohkem ressursse, ollakse vähem aldis oma käitumist muutma. Käitumise muutmine on kompleksne teema, mis ei sõltu ainult teadmistest või üksikute valikute olemasolust ümbritsevas keskkonnas (üks lihavaba toit kohvikumenüüs, mõned rattakohad parklas). Kliimahoidlikud valikud peavad olema käituja perspektiivist mõtestatud, sotsiaalselt aktsepteeritud ja igapäevases keskkonnas nähtavad, piisavalt mugavad ja lihtsad jne.

Institutsioonidel on käitumise muutumise toetajana oluline roll. Oma normide ja võimalustega moodustavad nad väikese kogukonna ja süsteemi, kus inimesed iga päev ühel või teisel moel käituvad. Samas on kõrgkoolide ülesanne lisaks oma õppijate ja töötajate igapäevakeskkonna loomisele teadusliku mõtlemise kujundamine ja tähelepanu juhtimine kõige olulisematele küsimustele ühiskonnas.

Kliimahoidlikkuse kujunemise komplekssus ilmestavad ka muutused, mis eeldavad eri valdkondade-institutsioonide koostööd. Nii näiteks ei sõltu inimeste transpordivalikud ainult haridusasutuste pakutavatest võimalustest, vaid ka linnaplaneerimisvalikutest, igapäevateenuste lähedusest ning sellest, milliseid liiklemisviise seostame heaoluga. Komplekssete protsesside eri tasanditel mõjutamisel on just kõrgkoolidel kanda oluline roll, kuid see nõuab senisest oluliselt julgemaid samme.

Kõrgkoolid kui mõtlemisprotsesside käivitajad ühiskonnas. Selleks et toetada ühiskonna kliimahoidlikkuse suunas liikumist, peavad kõrgkoolide (juhtkonna, teadlaste, õppejõudude) sõnumid ja ka käitumine olema ajast selgelt ees. Selles peavad peegelduma kliimahoidlikkuse väärtustamine, uusimad uuringud, innovatiivsed ideed ja süsteemne lähenemine probleemile, muu hulgas defitseerides ümber prestiiži ja heaolu.

Kõrgkoolid kui kliimahoidlikkuse katselaborid. Kõrgkoolides tehtav teadustöö kliimahoidlikkuse vallas peaks jõudma praktiliste katsetuste ja sekkumisteni institutsioonides endis, et leida lahendused, mis käitumise muutust enim toetavad. Samuti oleks oluline tehtavaid sekkumisi seirata, et jõuda lähemale tõendus põhisele muutuste juhtimisele.

Kõrgkoolide koostöö võrdlemise asemel. Kompleksse probleemi lahendamine nõuab nii erinevate teadusvaldkondade kui ka haridus-institutsioonide koostööd. Koostöö ei tähenda võrdlemist ja võistlust väikseima keskkonnajalajälje nimel, vaid ühist arutelu suurte küsimuste üle. Kuidas panustavad kõik meie teadlased ühiskonnas kliimahoidlikkuse saavutamisse? Kuidas eri valdkondade teadlaste koostööd toetame ja millist paindlikkust saame pakkuda?

Kokkuvõtlikult võime mõtiskleda selle üle, kuidas saaksid haridus-institutsioonid olla kliimahoidlikkuse lipulaevad, mitte järelsõrkijad. Kuidas kiirendada muutusi haridusvaldkonnas? Kuidas olla millegi katsetamises esimesed, kuid sealjuures süsteemsed ja teaduspõhised?

VIIDATUD ALLIKAD

1. European Investment Bank, [EIB Climate Survey 2022/2023](#) (2023).
2. L. Lõhmus, L. Päll, Inimkäitumisest informeeritud tööriistakasti loomine rohepöörde elluviimiseks. I etapp: Antropoloogiline uuring. Raport (Rakendusliku antropoloogia keskus, Praxis, 2023).
3. Turu-uuringute AS, Tallinna Ülikool, [Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring 2024](#).
4. G. Arro, EKTU lisaanalüüs (käsikiri, 2025).
5. European Investment Bank, [EIB Climate Survey 2022/2023](#) (2023).
6. Turu-uuringute AS, Tallinna Ülikool, [Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring 2024](#).
7. G. Arro, EKTU lisaanalüüs (käsikiri, 2025).
8. [LE207: Leibkonnaliikme kulutused aastast leibkonnapea haridustaseme järgi](#). Andmebaas. – Statistikaamet, 2022.
9. Kantar Emor, [Elanike, ettevõtjate ja kohalike omavalitsuste energiatõhususe meelsusuuring](#). Aruanne (2022), 23.
10. Kantar Emor, [Elanike, ettevõtjate ja kohalike omavalitsuste energiatõhususe meelsusuuring](#). Aruanne (2022), 23.
11. E. Niitav, Eesti elanike keskkonnasõbraliku käitumise tüüpide seos keskkonnahoiakute ja sotsiaaldemograafiliste tunnustega. Bakalaureusetöö (Tallinna Ülikool, 2024).
12. E. Niitav, Eesti elanike keskkonnasõbraliku käitumise tüüpide seos keskkonnahoiakute ja sotsiaaldemograafiliste tunnustega. Bakalaureusetöö (Tallinna Ülikool, 2024).
13. Kantar Emor, Eesti elanike liikuvuse küsitlusuuring 2021. – Transpordiamet, viimati uuendatud 22.06.2023, <https://www.transpordiamet.ee/EELU2021>.
14. [LE207: Leibkonnaliikme kulutused aastast leibkonnapea haridustaseme järgi](#). Andmebaas. – Statistikaamet, 2020.
15. [TKU103: Tervisekäitumise positiivsed muutused elukoha maakonna ja peamiste sotsiaaldemograafiliste näitajate järgi](#). Andmebaas. – Tervise Arengu Instituut, 2020.
16. Turu-uuringute AS, Tallinna Ülikool, [Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring 2024](#), 42.
17. Vt ka P. Bourdieu, *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (Routledge, 1984); E. Currid-Halkett, *The sum of small things: A theory of the aspirational class* (Princeton University Press, 2017); M. Kiisel, B. Plüschke-Altof, *Haridus on vaid üks kivi kestliku eluviisi vundamendis*. – E. Kindsiko (toim), Eesti inimarengu aruanne 2026. Haridus ühiskonna peeglis (Eesti Koostöö Kogu, 2026).
18. Turu-uuringute AS, Tallinna Ülikool, [Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring 2024](#).
19. Turu-uuringute AS, Tallinna Ülikool, [Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring 2022](#), 46.
20. Tartu Ülikooli kasvuhoonegaaside heide aastatel 2019–2023. – Tartu Ülikool, 2024, <https://ut.ee/et/sisu/tartu-ulikooli-kasvuhoonegaaside-heide-aastatel-2019-2023>.
21. Tartu Ülikooli kasvuhoonegaaside heide aastatel 2019–2023. – Tartu Ülikool, 2024, <https://ut.ee/et/sisu/tartu-ulikooli-kasvuhoonegaaside-heide-aastatel-2019-2023>.
22. A. Poom jt, Tartu Ülikooli liikuvusuuring 2022–2023 (Tartu Ülikooli mobiilsusuuringute labor, Tartu Ülikooli liikumislabor, 2024).
23. Vt ka W. L. Filho, Y. A. Aina, M. A. P. Dinis, W. Purcell, G. J. Nagy, [Climate change: Why higher education matters?](#) – Science of the Total Environment 892, 2023.
24. Vt ka A. Dumitru, *Sustainable behaviour in the workplace. The role of universities in promoting pro-environmental behaviour*. Doctoral dissertation (University of A Coruna, 2015).
25. Vt ka L. Riuttanen, J. Siponen, M. Santala, J. Salovaara, [Climate leadership competencies in public sector organisations in the Pirkanmaa region of Finland](#). – Estonian Journal of Education 12 (2), 2024.
26. Vrd Ministry of Eco Education, *Online Discussion: Why is climate education not mainstream and what can we do about it?* – YouTube, 24.02.2025; M. S. W. Lee, J. M. Ortega Egea, N. García De Frutos, [Anti-consumption beyond boundaries: From niche topic to global phenomena](#). – Psychology and Marketing 37 (2), 2020.
27. Vt M. Kiisel, B. Plüschke-Altof, *Haridus on vaid üks kivi kestliku eluviisi vundamendis*. – E. Kindsiko (toim), Eesti inimarengu aruanne 2026. Haridus ühiskonna peeglis (Eesti Koostöö Kogu, 2026).
28. Vt nt H. Poltmae, A. Aasa, A. Poom, M. Haamer, E. Nurk, *Iseseisva koolitee eelduseks on kodulähedases koolis õppimine ja kestlikud liikumisvõimalused*. – E. Kindsiko (toim), Eesti inimarengu aruanne 2026. Haridus ühiskonna peeglis (Eesti Koostöö Kogu, 2026).
29. [RR300: Kohalike eelarvete põhitegevuse tulud, kulud ja tulemid piirkonna/haldusüksuse järgi](#). Andmebaas. – Statistikaamet, 2023.
30. W. Young et al., [Changing behaviour: Successful environmental programmes in the workplace](#). – Business Strategy and the Environment 24, 2013.
31. Vt ka G. Arro, M. Suškevičs, V. Runnel, A. Tuusti, *Kestlikkuse toetamine hariduses ei eelda muutusi ainult õppe sisus, vaid ka õpetamise viisis*. – E. Kindsiko (toim), Eesti inimarengu aruanne 2026. Haridus ühiskonna peeglis (Eesti Koostöö Kogu, 2026).
32. Turu-uuringute AS, Tallinna Ülikool, [Eesti elanike keskkonnateadlikkuse uuring 2024](#).